

УДК 331.5:314.15-026.912(477)

JEL classification: F22, O15

Володимир Саріогло (Україна)

Володимир САРІОГЛО

доктор економічних наук,
старший науковий співробітник,
завідувач відділу моделювання соціально-
економічних процесів
і структур,

Інститут демографії та соціальних
досліджень імені М. В. Птухи НАН України,
Україна

E-mail: sarioglo@idss.org.ua

<https://orcid.org/0000-0003-4381-9633>

© Володимир Саріогло, 2019

ЗОВНІШНЯ ТРУДОВА МІГРАЦІЯ В УКРАЇНІ: МОТИВИ, МАСШТАБИ, НАСЛІДКИ

Анотація

Статтю присвячено дослідженню статево-вікових та професійно-кваліфікаційних характеристик трудових мігрантів, які працюють за кордоном України. Показано, що стать, вік, кваліфікація і досвід роботи в Україні можуть бути важливими факторами трудової міграції, зокрема визначати її мотиви. Вони можуть також значною мірою визначати наслідки процесів трудової міграції, насамперед для національного та регіональних ринків праці. Розглянуто основні джерела даних для вивчення процесів зовнішньої трудової міграції. На прикладі Львівської та Закарпатської областей проаналізовано імовірні напрями використання доходів трудових мігрантів.

Саріогло В. Зовнішня трудова міграція в Україні: мотиви, масштаби, наслідки. *Економічний аналіз*. Тернопіль. 2019. Том 29. № 1. С. 36-43.

Ця стаття розповсюджується на умовах ліцензії Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0, яка дозволяє необмежене повторне використання, розповсюдження та відтворення на будь-якому носії, за умови правильного цитування оригінальної роботи.

Ключові слова: зовнішня трудова міграція; джерела інформації; статевовікова структура; кваліфікаційно-професійні характеристики; мотиви міграції; масштаби міграції; наслідки міграції

UDC 331.5:314.15-026.912(477)

Volodymyr Sarioglo (Ukraine)

JEL classification: F22, O15

Volodymyr SARIOGLO

*Doctor of Sciences (Economics),
Senior Research Fellow,
Head of Department of Modeling of Socio-
Economic Processes and Structures,
Ptoukha Institute for Demography and Social
Studies of the NAS of Ukraine, Ukraine*
E-mail: sarioglo@ids.org.ua
<https://orcid.org/0000-0003-4381-9633>

© Volodymyr Sarioglo, 2019

Received: 17.03.2019
Revised: 22.03.2019
Accepted: 27.03.2019
Online publication date: 29.03.2019

This is an Open Access article, distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 license, which permits unrestricted re-use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited.

EXTERNAL LABOUR MIGRATION IN UKRAINE: MOTIVES, SCOPE, CONSEQUENCES

Abstract

The article is devoted to the study of age and gender, professional and qualification characteristics of labour migrants from Ukraine. It is shown that gender, age, qualification and work experience in Ukraine can be important factors in labour migration, in particular, to determine its motives. They can also essentially determine the effects of labour migration processes, primarily on national and regional labour markets. The main sources of data for studying the processes of external labour migration in Ukraine are considered. On the example of Lviv and Zakarpattia regions, main directions of the use of labour migrants' incomes have been analysed.

Sarioglo, V. (2019). External labor migration in Ukraine: motives, scope, consequences. *Economic analysis*, 29(1), 36-43.

Keywords: external labour migration; sources of information; age and gender structure: qualification and professional characteristics; motives for migration; the scope of migration; consequences of migration

Вступ

Проблеми, пов'язані з процесами зовнішньої трудової міграції населення, стають дедалі актуальнішими для України. Ринки праці починають щораз сильніше відчувати відтік робочої сили. Особливо це стосується західних регіонів та певних професій. Перевантажена виплатами система соціальної підтримки вимагає уважнішого підходу до визначення нужденності сімей та їх потенційних доходів, зокрема й доходів від трудової міграції, більш точної оцінки потенційної чисельності реципієнтів соціальних виплат у зіставленні з кількістю платників податків і застрахованих осіб. Навіть система професійної та вищої освіти стала відчувати конкуренцію з боку сусідів, насамперед близьких за мовою Польщі, Словаччини, Болгарії.

За таких умов на проблеми зовнішньої трудової міграції звертають щораз більшу увагу політики, фахівці, експерти, науковці. Так у 2018 році Національною академією наук України щорічну Національну доповідь, як і впливає з її назви: «Українське суспільство: міграційний вимір», присвячено саме проблемам міграції [1]. Значна увага в доповіді зосереджена на проблемах насамперед зовнішньої трудової міграції та її мотивах. Обґрунтовано, що мотивами міграційної поведінки населення є насамперед намагання покращити матеріальний стан та умови проживання в Україні мігрантів та їх сімей, але останніми роками щораз більшу роль відіграє загальна нестабільність в українському суспільстві, соціальні потрясіння, відсутність помітних ознак позитивних змін в економічній, соціальній та політичній сферах, що значною мірою погіршує самопочуття населення. Щодо масштабів трудової міграції, то у Національній доповіді наводиться оцінка у 2,7 млн осіб у 2015 – 2017 роках, але не пояснюється, чи це 2,7 млн осіб в

www.econa.org.ua

середньому на рік, чи це близько 900 тис. мігрантів у середньому на рік. Така ситуація є наслідком того, що в Україні, яка є одним із головних «постачальників» трудових мігрантів для країн Європейського Союзу, до цього часу відсутні надійні оцінки масштабів трудової міграції.

Мета та завдання статті

У статті викладені результати дослідження статево-вікових та професійно-кваліфікаційних характеристик трудових мігрантів, які працювали або працюють за кордоном України. Аналізується потенційний взаємозв'язок цих характеристик з мотивами трудової міграції та її наслідками для ринку праці України. Завданням статті є привертання уваги до необхідності запровадження в Україні сучасного моніторингу процесів трудової міграції, формування релевантних джерел даних та застосування інструментарію адекватної оцінки соціально-економічних наслідків зовнішньої трудової міграції.

Виклад основного матеріалу дослідження

Насамперед слід зазначити, що, незважаючи на актуальність питання моніторингу та оцінки зовнішньої трудової міграції, в Україні все ще далеко не розв'язані проблеми їх інформаційного забезпечення. Тобто фактично немає даних, за якими можна було б на регулярній основі надійно визначити основні параметри міграційних потоків – масштаби, напрями міграції, характеристики мігрантів, обсяги фінансових ресурсів, що спрямовуються до України мігрантами тощо. Ще більшою мірою це стосується інформації для надійної оцінки наслідків трудової міграції для економіки та суспільства, зокрема поточного й майбутнього впливу міграції на попит і пропозицію робочої сили на національному і регіональних ринках праці, на ситуацію з бідністю, на ефективність соціальних програм, визначення зміни мотивів міграції та її тривалості, намірів повернутися тощо.

За таких умов дослідження основних аспектів зовнішньої трудової міграції здійснюються на фрагментарних даних, джерелом яких є спеціальні обстеження трудової міграції, організовані за технічної підтримки міжнародних організацій, зокрема таких, як Міжнародна організація з міграції (МОМ) та Міжнародна організація праці (МОП) [2]; модульне вибіркове обстеження трудової міграції, що проводиться Державною службою статистики України (далі – Держстат) один раз на п'ять років [3]; статистика інших країн щодо мігрантів-українців.

Ураховуючи, що вибірккові обстеження та фрагментарні дані інших країн не можуть дати

оцінки масштабів явищ, зокрема і міграції, ситуацію з інформаційним забезпеченням у цій сфері суттєво погіршує відсутність даних перепису населення раунду 2010 року поряд з відсутністю актуального національного реєстру населення. Наслідком цього є те, що надійність усіх демографічних показників, що розраховуються Держстатом на основі даних перепису населення 2001 року та даних поточного обліку населення, може бути дуже низькою. У будь-якому разі вона є невідомою.

Як випливає з зазначеного, за таких умов оцінку масштабів трудової міграції та її впливу на різні аспекти життя населення і на економіку доводиться робити на основі неповного масиву даних та зі значною часткою експертних оцінок. Так Держстат за даними своїх спостережень у 2008, 2012 та 2017 роках оприлюднив такі оцінки масштабів зовнішньої трудової міграції: 2017 р. – 1,3 млн осіб [3]; 2012 – 1,2 млн осіб; 2008 – близько 1,3 млн осіб. Водночас публікуються й експертні оцінки, за якими кількість мігрантів є набагато вищою. Враховуючи кваліфікацію, рівень досвіду та авторитет авторського колективу Національної доповіді, слід погодитися з оцінкою у 2,7 млн осіб. При цьому необхідно враховувати, що ця оцінка відображає кількість осіб, які мали досвід трудової міграції за кордон протягом 2015 – 2017 років, і ні в якому разі не може вважатися кількісною оцінкою з відомим рівнем надійності.

При оцінці наслідків грошових переказів трудових мігрантів для рівня та умов життя домогосподарств, а також для економіки територій, на яких вони проживають, слід урахувати те, що наявна статистика, швидше за все, значно занижує як масштаби міграції, так і обсяги грошових переказів, оскільки значна частка мігрантів все ще працює без дозволу на роботу (табл. 1) і значна частка грошей надходить через неофіційні канали. За таких умов офіційні дані доцільно використовувати радше для оцінки розподілу сум, отриманих від мігрантів домогосподарствами-реципієнтами, за напрямами використання, ніж для оцінки загального обсягу грошових потоків від мігрантів.

Основними джерелами даних для аналізу важливості грошових переказів від трудових мігрантів з-за кордону є модульне вибірккове обстеження населення (домогосподарств) з питань трудової міграції (далі – ОТМ) [3] та обстеження умов життя домогосподарств (далі – ОУЖД) [4], що проводяться Держстатом України, а також інші дослідження у цій сфері, зокрема «Дослідження та діалог щодо політики у сфері міграції і грошових переказів в Україні», виконане за технічної підтримки представництвом МОМ в Україні [2].

Таблиця 1. Трудові мігранти за територіальними зонами та правовим статусом у країнах перебування, 2015–2017 рр.

	Усього, тис. осіб	у тому числі за правовим статусом, %	
		із дозволом на роботу	без дозволу на роботу
Кількість трудових мігрантів, усього	1303,3	58,0	42,0
у тому числі за територіальними зонами			
Північ	78,0	64,8	35,2
Центр	120,0	70,1	29,9
Південь	112,6	69,1	30,9
Схід	89,1	42,3	57,7
Захід	903,6	56,0	44,0

*Побудовано за даними [3].

Хоча більшість домогосподарств, які отримують допомогу з-за кордону, за даними ОТМ, віднесли себе за самооцінкою рівня добробуту до «нижче середнього» та «бідних і дуже бідних» (табл. 2), результати ОУЖД свідчать про значний рівень грошових доходів та грошових витрат домогосподарств у західних регіонах України, на який припадає найбільша частка трудових мігрантів.

Відносні (щодо середньоукраїнських) середньодушові грошові витрати домогосподарств у 2016 році за основними групами споживчих витрат у Закарпатській і Львівській областях зображені на рис. 1. Як свідчать наведені дані, у західних регіонах домогосподарства витрачають помітно більше на такі групи товарів, як одяг і взуття, предмети домашнього вжитку, побутову техніку та на поточне утримання житла. Порівняно

високими є витрати на ресторани і готелі та інші послуги. При цьому, за даними Держстату, неспоживчі грошові витрати у західних регіонах, зокрема витрати на купівлю нерухомості, капітальний ремонт, будівництво житла та інших будівель, купівлю акцій, сертифікатів, валюти, вклади до банків, загалом не перевищують середньоукраїнських.

Результати ОУЖД свідчать, що зазначені тенденції щодо співвідношення споживчих грошових витрат домогосподарств західних та інших регіонів України спостерігаються протягом останніх п'яти років.

Отже, на основі наведених непрямих оцінок можна зробити висновок, що гроші, отримані від трудових мігрантів, витрачаються домогосподарствами переважно на споживчі товари та послуги.

Таблиця 2. Домогосподарства за самооцінкою рівня добробуту та розміром грошової допомоги, отриманої з-за кордону, 2016 р.

	Усього, тис.	у тому числі за розміром грошової допомоги, дол. США, %							Сума коштів, у середньому на одне домогоспо- дарство, дол. США
		до 500	500– 1000	1001– 2000	2001– 3000	3001– 4000	4001– 5000	понад 5000	
Кількість домогосподарств, які повідомили про отримання грошової допомоги, усього	567,0	34,6	25,5	16,4	9,2	4,8	3,6	5,9	1409
у тому числі за рівнем добробуту:									
– заможні	2,0	–	–	–	–	–	35,0	65,0	5150
– середні	61,5	22,4	24,6	12,0	14,6	8,6	4,1	13,7	2022
– нижче середнього*	255,3	31,3	22,2	19,9	11,7	4,2	4,7	6,0	1524
– бідні та дуже бідні	248,3	41,3	29,3	13,9	5,5	4,6	2,1	3,3	1107

*За рівнем добробуту віднесли себе не до середнього класу, але вже не до бідних.

**Побудовано автором за даними [3].

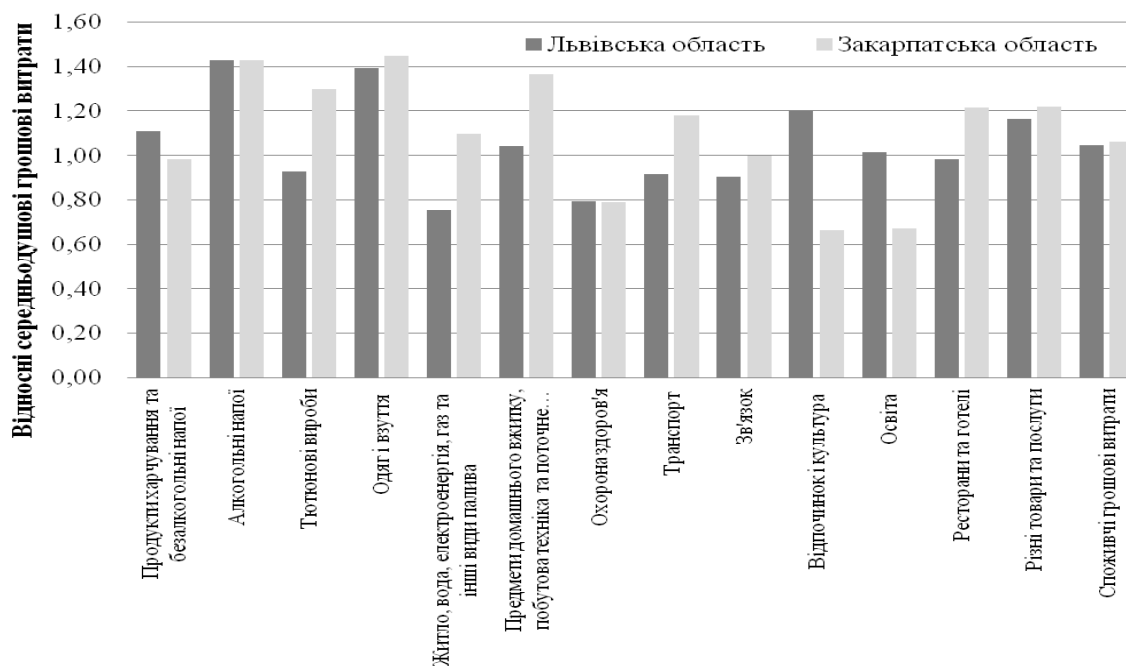

Рис. 1. Зіставлення відносних (щодо середньоукраїнських) середньодушових грошових витрат за основними групами споживчих витрат у Закарпатській та Львівській областях у 2016 році

*Побудовано автором за даними [4].

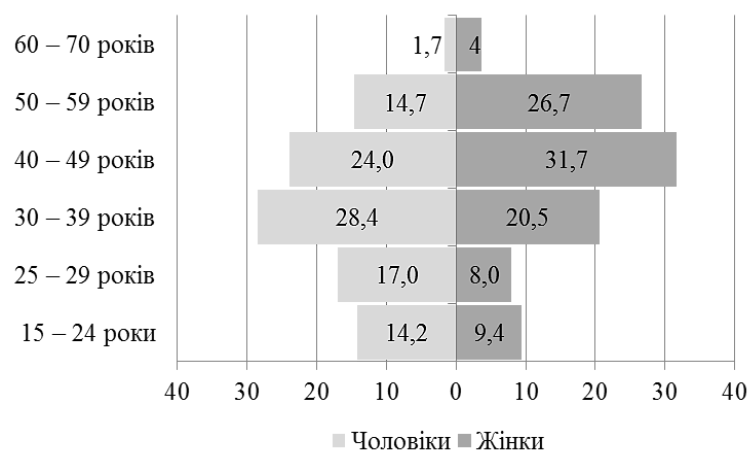

Рис. 2. Статевікова структура трудових мігрантів, %

*Розрахунки автора за даними [3].

Як свідчать дані ОТМ, загалом трудові мігранти-чоловіки молодші за жінок: чоловіки раніше починають виїжджати за кордон і раніше повертаються в Україну. Так у віковій групі 50-59 років їх частка на 12 в. п. менша за відповідну частку трудових мігрантів-жінок (рис. 2). За результатами виконаного аналізу доцільно виокремити дві моделі трудової міграції за гендерною ознакою: за кордон більш схильні виїжджати чоловіки з відносно незначним рівнем кваліфікації та досвіду роботи в Україні; жінки залишають вітчизняний ринок праці переважно у середньому віці за вищого рівня кваліфікації та

досвіду у зіставленні з чоловіками. Це відображається і на характері зайнятості мігрантів після виїзду за кордон: серед представників чоловічої статі кожен другий (51 %) працює у сфері видобутку корисних копалин, на будівництві або у промисловості, тоді, як жінки залучені до елементарних професій сфери торгівлі й послуг (25 %), сільського господарства (19 %) та догляду за особами (16 %). Слід також припустити, що виїзд жінок за кордон у віці 40 років і старше зумовлений бажанням або необхідністю забезпечити додаткові фінансові ресурси для своїх сімей та дітей, які вже виросли і не вимагають постійного нагляду.

Відображення цих моделей можна побачити, якщо розглядати статевовікову структуру трудових мігрантів за професіями до виїзду за кордон. Для працевлаштування за кордоном жінки залишають український ринок праці переважно після 40 років. Це особливо характерно для представниць таких професійних груп, як «фахівці» (рис. 3), «працівники сфери торгівлі та послуг» (рис. 4), «кваліфіковані робітники з інструментом» (рис. 5) та «найпростіші професії» (рис. 6). Як свідчать результати аналізу, дуже імовірним є те, що мотивацією щодо трудової

міграції за кордон є не тільки збільшення доходів від праці, але і власне можливість працювати, враховуючи складнощі, з якими стикаються люди у віці 40+ у процесі пошуку роботи в Україні, особливо у невеликих населених пунктах. Крім того, зважаючи на вік мігрантів, можна припустити, що реалізуються, головним чином, процеси міграції з поверненням, тобто значна частина мігрантів повернеться до України після перебування за кордоном.

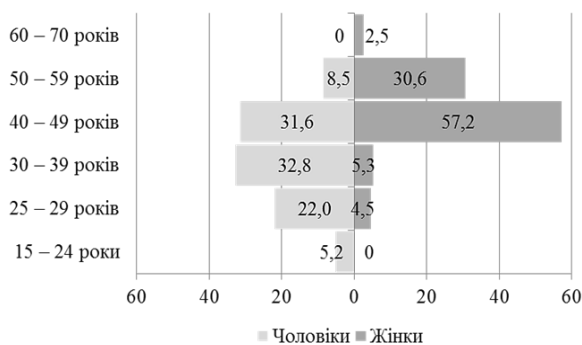

Рис. 3. Статевовікова структура професійної групи «Фахівці», %

*Власні розрахунки.

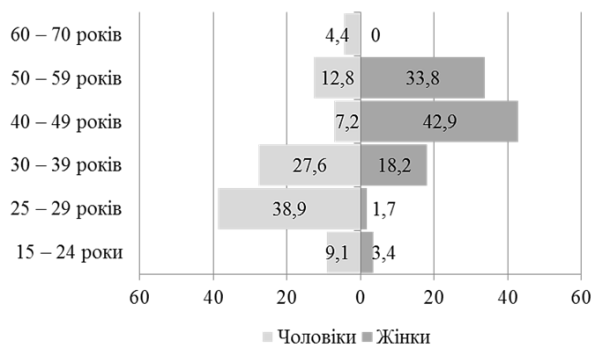

Рис. 4. Статевовікова структура професійної групи «Працівники сфери торгівлі та побутових послуг», %

*Розрахунки автора за даними [3].

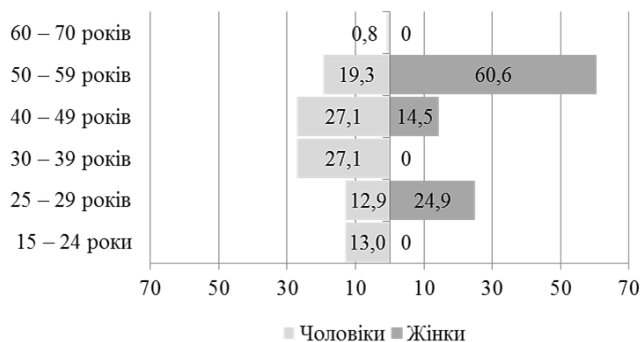

Рис. 5. Статевовікова структура професійної групи «Кваліфіковані робітники з інструментом», %

Розрахунки автора за даними [3].

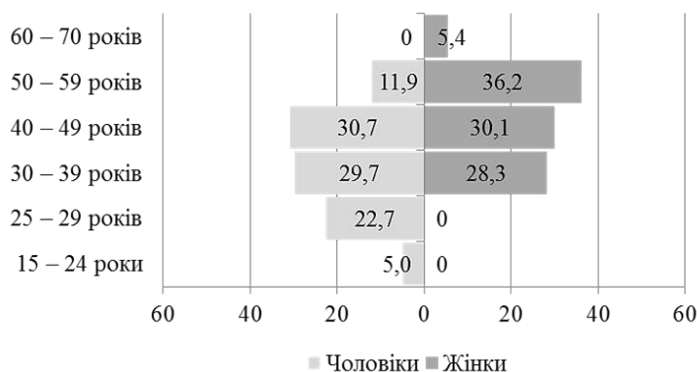

Рис. 6. Статевікова структура професійної групи «Найпростіші професії», %

*Власні розрахунки за даними [3].

Як вже зазначалося, серед чоловіків більше половини залишають вищезгадані професії у віці до 40 років. Відповідно, трудова міграція чоловіків є одним із факторів, що спричинює «старіння» професій і надалі, за умови зростання темпів міграції, може призвести до помітних диспропорцій на ринку праці – погіршення рівня збалансованості попиту і пропозиції робочої сили за окремими професійними та кваліфікаційними групами. Наприклад, як свідчать наявні дані (рис. 7), молоді представники категорії «професіонали», що виїхали

за кордон, залишили цю професію у віці до 39 років (62,0 % чоловіків і 49,8 % жінок).

Слід зазначити, що за даними ОТМ як серед трудових мігрантів-жінок, так і серед мігрантів-чоловіків близько третини мають лише шкільну освіту. Серед чоловіків переважають особи з технічно-природничою освітою (54,4 %), тоді, як серед мігрантів-жінок 25 % мають соціогуманітарну освіту і лише 17,1 % – технічну або природничу освіту.

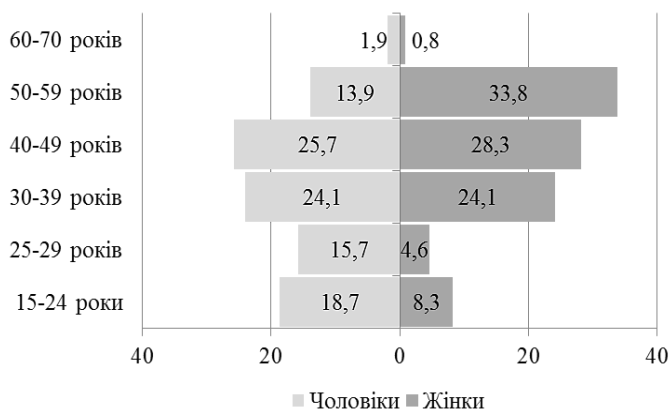

Рис. 7. Статевікова структура кваліфікаційного рівня «Технічні або природничі науки 3», %

*Власні розрахунки за даними [3].

Якщо розглянути різницю трудових мігрантів за статтю та кваліфікаційним рівнем, то слід зазначити, що тут простежується зміщення, пов'язане з тим, що чоловіки виїжджають у молодшому віці, ніж жінки:

- Серед жінок-мігрантів, які мають освіту за соціогуманітарним напрямом (вища та неповна вища освіта), 55,9 % належать до вікової групи 40 – 70 років; серед чоловіків, які мають освіту за цим напрямом, тільки кожен четвертий (25,1 %) належить до групи 40 – 70 років;
- Якщо розглянути осіб з природничою або технічною освітою (вищою і неповною вищою,

то до вікової групи 40 – 70 років належать 70,3 % серед жінок і лише 41,7 % серед чоловіків;

- Серед осіб з медичною освітою також простежується аналогічний розрив: трудових мігрантів-жінок, які вчилися на медиків, у віці 40 – 70 років – 68,4 %, а чоловіків – 42,1 %.

Отримані результати свідчать, що аналіз статево-вікової та професійно-кваліфікаційної структури трудових мігрантів дає можливість більш надійно оцінити мотиви трудової міграції для різних груп населення та наслідки процесів трудової міграції для ринку праці України.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Для України на майбутні роки зовнішня міграція робочої сили (особливо міграція молодих людей) може стати дуже серйозною проблемою. У зв'язку з цим дуже важливо забезпечити можливість більш надійного та своєчасного визначення масштабів міграції, кваліфікаційно-професійних, освітніх та статево-вікових характеристик мігрантів. Не менш важливим завданням є моніторинг мотивів міграції, намірів та очікувань мігрантів.

Наявні в Україні джерела інформації загалом дозволяють оцінити окремі аспекти процесів зовнішньої трудової міграції, але є

фрагментарними як у часі, так і щодо охоплення її найважливіших аспектів. Водночас більш детальний аналіз характеристик трудових мігрантів, навіть на основі сучасних даних, дає можливість більш глибоко оцінити як мотиви міграції, так і її соціально-економічні наслідки.

Важливим завданням є розробка підходів до аналізу процесів трудової міграції з використанням усіх наявних джерел даних. Зокрема, перспективним може бути залучення «великих даних», таких, як запити на Інтернет-ресурсах на пошук роботи за кордоном, пропозиції роботи на рекрутингових сайтах тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Українське суспільство: міграційний вимір: нац. доповідь / Інститут демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України. Київ, 2018. 396 с.
2. Міграція як чинник розвитку в Україні. Дослідження фінансових надходжень, пов'язаних з міграцією, та їхнього впливу на розвиток в Україні. Київ, 2016. URL: http://iom.org.ua/sites/default/files/mom_migraciya_yak_chynnyk_rozvytku_v_ukrayini.pdf.
3. Зовнішня трудова міграція населення (за результатами модульного вибіркового обстеження): стат. бюл. / Державна служба статистики України. Київ, 2017. 36 с.
4. Витрати і ресурси домогосподарств України у 2017 році (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України): стат. зб. / Державна служба статистики України. Ч. I. Київ, 2018. 380 с.

REFERENCES

1. *Ukrainske suspilstvo: mihratsiinyi vymir: natsionalna dopovid [Ukrainian society: migration dimension: national report]*. (2018). Instytut demohrafii ta sotsialnykh doslidzhen imeni M. V. Ptukhy NAN Ukrainy. Kyiv [in Ukrainian].
2. *Mihratsiia yak chynnyk rozvytku v Ukraini. Doslidzhennia finansovykh nadkhodzen, poviazanykh z mihratsiieiu, ta yikhnoho vplyvu na rozvytok v Ukraini. [Migration as an enabler of development in Ukraine. A study on the nexus between development and migration-related financial flows to Ukraine]*. (2016). iom.org.ua. Retrieved from http://iom.org.ua/sites/default/files/iom_migration_as_an_enabler_of_development_in_ukraine.pdf [in Ukrainian].
3. *Zovnishnia trudova mihratsiia naseleattia (za rezultatamy modulnoho vybirkovoho obstezhennia). [Ukrainian external labour migration (by the results of a modular sample survey): statistical bulletin]*. (2017). Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. Kyiv [in Ukrainian].
4. *Vytraty i resursy domohospodarstv Ukrainy u 2017 rotsi (za danymy vybirkovoho obstezhennia umov zhyttia domohospodarstv Ukrainy): stat. zb. [Expenditure and resources of households of Ukraine in 2017: Statistical Yearbook]*. (2018). Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. (Vols. I-II. Vol. I). Kyiv [in Ukrainian].